

Դարձեալ թէ դու աստ կու լինէիր քան զամենեւեան զերազոյն կու լինէիր: Ահա զսոքա ոչ համարեր եւ զքո ազգն եւս, զնացիր ալ ազգաց. ոչ թէ սոքա զխոռոչն են քան զնոքա. սոցանէ ուսանիմ թէ Քրիստոսի եւ թէ Աստուծոյ: Աստուած զքո սիրտի իղձն եւ զքո փափաքն [որ] բազում ժամանակաց փափաքէր՝ առեր: Տեսանեմք թէ որպէս ճոխ քաջութեամբ կու ելանես ալի, ծաղկեալ լի իմաստութեամբ, նման անյաղթ փիլիսոփայիցն, որ է Դաւիթ եւ ... (229բ): Ո՛հ, ո՛հ, թէ զքո ծնողաց համբաւն որպիսի կու լսեմք ազիրողորմ վասն հեռացելոյդ: Ահա զքո եղբայրն եկն աստ եւ պատմեաց մեզ զծրնօղէ քուժմէ: Վասն Աստուծոյ կու ազալեմք, սիրելի եղբայր մեր Տէր Ոսկան, ահա այսչափ ժամանակս բաւական իմն է. դա՛րձ առ քո հոգեւոր Հայր եւ եղբայրս մեր, իրեւեւ անառակ որդւոյ զարձն: Ուր իցէ մեղայ, անդ եւ իցէ թողութիւն: Ողջ լեր ի Տէր, ողջոյնեալդ ի Հոգւոյն սրբոյ. ամէն:

(Մատ. վատ. վ. 16 քդ. 228բ-229բ)

13.

Համապատիւ եւ զերաթիւ երջանկազ- [զի] եւ Քրիստոսընկալ զասուդ, որք զերկնաւ [որ] ական տպաւորութիւնն որ ի Քրիստոսէ Փրկչէ ամենեցուն՝ [փրկ]է իւրոցն սիրելեաց խոստումն ընձեռեցաւ [է] վասն յապաղա ժամանակի աստ յարա- [ուցի] ինչ զաղափարաւ ներ ձերումդ միջի տաղաւ [ար] ունիք. երկոտասան զատաւորացդ մա [ն]աւանդ [քեզ] փոխա- նիդ եւ զերազունիդ ամենեցունց՝ նուաստ [եւ] տառապակիր [ս] Ոսկանս, որ բազմափիշտ տաղնապաւ խոշտանկեցայ, յարտաքուստ եւ ի ներքուստ արհաւիրք եւ ալէկարկառ բախմամբ փորձութեանց, ըստ Պօղոսի որ առ Կորնթացիսն գրէ: Իսկ այժմ շնորհօք Տեսուն եւ նորին խնամար- կութեամբն կամիմ դառնալ առ Հայրն իմ սեփական եւ ի բնիկն իմ դաւառ, ըստ խնդրման եւ ըստ խոստման մերայնոցն

վարդապետաց: Վասն որոյ խնդրեմ ի ձէնջ բազում հառաչանօք անմեղադիր լինել առ իս. եւ եթէ իրօք [եւ] ընչիւր յիմմէ կոյս կողմանէ ձերոյդ արդասալիր մեծանձնութեանդ նըքողութիւն ինչ տա- բաղաւ իմիք պատահեցաւ՝ ներեցէք եւ շնորհեցէք: Զի այսպէս լինել ոչ էր ըստ մեր նախայօժար կամակարութեան, այլ ըստ զիպուածոյ. իսկ եթէ ի վերնակա- նէն կառավարչէ եւ ի ստորանկելոյն փայ- լակնէ՝ ոչ զիտեմք. քանզի խորհուրդ մահկանացուած զանկիւտօղք են՝ ըստ Սո- զովմովնի, այլ պարտիմք ըստ Պօղոսի՝ փառս տալ եւ հիանալ, ըստ բանին որ ի Հոովմայեցուց թղթում:

Իսկ դուք վասն Աստուծոյ օղնական եւ օժանդակ լերուք ինձ եւ ուղղեցէք զնացս առ Հայր հանուրց եւ առաջնորդեցէք ինձ առ Տէրն իմ խնամիչ. զի զնացեալ անդ առ նաւահանդիստն իմ եւ հանդ [արտեալ] ի ծովածուփ ալեացս. որոց փոխարէն եւ դուք խաղաղութիւն եւ անդորրութիւն զտջիք ի Քրիստոսէ, այժմ եւ ի հանդեր- ձերումն, որ է օրհնեալ յաւիտեանս:

(Մատ. վատ. վ. 16, քդ. 231ա)

14.

Ի համապատիւ զնոյն եւ ի համազու- մար ժողովոյ երկոտասան զատաւորացս իւրով քաղաքի, աստուածազարդ եւ թաղա- ւորապերձ, իմաստնապաճոյճ եւ հրաշա- փառ զղեկի, հասցէ զիր սիրոյ եւ նամակ զգուական առ ամենայն հայկապետ ազգդ՝ վասն բարեբարոյ եւ քրիստոսակիր թա- բեղայիդ Տէր (այս անուն), որ սպասա- ւորեալ ամենայն կենօք եւ քաղաքալա- բութեամբ իւրով Աստուծոյ, մանաւանդ սրբոց տաճարաց, աղօթանուիրութեամբ եւ պատարագամատուցութեամբ. ի սկ այժմ կամ եղեւ դմա մեկուսանալ ի մէնջ եւ յեւանել ալի կողմանդ:

(Մատ. վատ. վ. 16, քդ. 228բ)

Հրատ.

Հ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԲԱՆԱԶԵԻԸ

Ծագումը

Մկրտութեան արարողութեան ամէնէն աւելի կենսական մասը բանաձեւն է, այս- ինքն՝ այն խօսքերը, զոր մկրտողը կ'ար- տասանէ՝ երբ ջուրը կը թափէ մկրտեա- լին զլիսուն. այս խօսքերով ու ջուրով կը կատարուի բուն մկրտութեան խորհուր- զը:

Յիսուս, համարաձեւէն առաջ, յանձ- նարարեց իր աշակերտներուն. «Մկրտե- ցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգ- ւոյն սրբոյ»¹. աշակերտները մկրտեցին եւ սորվեցուցին թէ քրիստոնեայ ըլլալու համար՝ անհրաժեշտ է ամենասուրբ Եր- րորդութեան անունով մկրտութիւնը:

Դարեբու ընթացքին

Առաջին դարու ընդհանուր եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ, անթիւ վկայութիւն- ներ կան այս ուղղութեամբ. սակայն, ա- ռանց ծանրանալու անոնց վրայ, կ'անց- նինք քննելու հայկական աղբիւրները. նախ՝ համառօտակի, զանազան պատմա- կան տուեալները, եւ ապա ուղղակի աղ- բիւրները, այսինքն՝ ձեռագիր Մաշտոց- ները:

Առաքելական կոչուած կանոնները հի- նէն ի վեր թարգմանուած են հայերէնի եւ որոշ աղղեցութիւն պէտք է ունեցած ըլլան յետագայ աղբիւրներուն վրայ: Եր- կրորդ առաքելական կանոններ՝ կոչուած զրութեան մէջ, երկու յօդուածներ, Զ եւ ԶԲ, կը շօշափեն խնդիրս: Առաջին կա- նոնը կ'ըսէ. «Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ ե- րէց ըստ Աստուծոյ բարբառոյն ոչ մկրտ- աեսցէ ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի սուրբ Հո- գին, այլ յերիս հարս եւ յերիս որդիս եւ յերիս հոգիս, անկցի ի քահանայութե- նէն»²: Նմանապէս յաջորդ կանոնը աւե-

լի եւս կը յտակէ խնդիրը ըսելով. «Ե- պիսկոպոս կամ երէց որ ոչ երիս մկրտ- տութիւնս միւր սրբութեանն կատարեա- ցէ, այլ ի մի մկրտութիւն՝ որ ի մահն Տեսուն տուաւ, անկցի ի քահանայութե- նէն: ... Արդ դուք ո՛վ տեսչալիք, ի մի Հայր եւ յՈրդի եւ ի սուրբ Հոգի երեցս մկրտեցէք ըստ Տեսուն կամաց եւ ըստ մերոյ հոգւոյն հրամանի»³: Արդ, առաքե- լական կանոնները կը շեշտեն յանուն ա- մենասուրբ Երրորդութեան մկրտութեան անհրաժեշտութիւնը, այսինքն՝ թէ պէտք է յիշել մկրտութեան պահուն երեք ան- ձերու անունները, առանձին առանձին:

Հայոց Բով

Մերս Ս. Գրիգոր կը մկրտէր ամբողջ ժողովուրդը «Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»⁴: Յովհաննէս Ոսկերե- րանի ընծայուած ներքողեան մը կը վկա- յէ թէ Ս. Գրիգոր «Մկրտէր զնոսա յա- նուն ամենասուրբ Երրորդութեանն»⁵: Իսկ Վարդան Մամիկոնեանի դուստրը՝ Ծուշան, իր աղօթքին մէջ, անցողակի կերպով կը յիշէ թէ մկրտութիւնը պէտք է ըլլայ «Ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի Հոգին սուրբ»⁶: «Յաճախապատում» ճառերուն մէջ ալ կը հանդիպինք «Երաց (Քրիստոս) զնոր շնորհաց զկենացն զգրուես ի ձեռն

1. Մատթ. ԻԸ. 18:

2. Կանոնագիրք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, Ա. Կանոնք Առաքելականք. (հրատ. ԿԵՏԻԿԵԱՆ Հ. Հ.), Վենետիկ, 1941, էջ 69, կանոն 2:

3. Կանոնագիրք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, անդ, էջ 69-71, կանոն ԶԲ:

4. ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ, Պատմութիւն, Վենետիկ, 1930, էջ 614:

5. Սովիբք Հայկականի, Դ, Վենետիկ, 1853, էջ 68:

6. ԱԼԻՇԱՆ Հ. ՂԵՒՈՆԻ, Հայապատում, Վենե- տիկ, 1901, էջ 184:

աւագանին լուսաւորութեան ուղիղ հաւատով յամենասուրբ Երրորդութեանն»⁷։ Նման ակնարկ մը կը դառնենք Կիրակոս Գանձակեցիի մօտ, որ մէջ բերելով Յովհաննէս Գառնեցիի պատմութեանը՝ կ'ըսէ. «Մկրտեցի զնոսա ի սուրբ զեան Յորդանան յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»⁸։

Արդմանէի վկայարանութեան պատմութեան մէջ, կը տեսնենք որ քրիստոնէայ մանուկները կը մկրտեն իրենց հովիւ ընկերը՝ զործածելով հետեւեալ բանաձեւը. «Մկրտի ծառայս Քրիստոսի յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»⁹։ սակայն նոյն այս բանաձեւը հունին բոլոր ձեռագիր օրինակները։ Ս. Ղազարի մատենագրանի զանազան ձեռագիր Յայտաւորքներու մէջ կայ նաեւ ուրիշ բանաձեւ մը, այսինքն «Այս անուն մկրտի յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»։

ԺԳ. դարուն, Գէորգ Երզնկացիի «Խրատ մկրտութեան» յորդորին մէջ զործածած բանաձեւը հետեւեալն է. «Այս անուն ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի եկեալ կամաւ յերախայութենէ ի մկրտութիւն, մկրտի այժմ ի ձեռս իմ՝ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»¹⁰։ մինչ նոյն խրատներու ուրիշ ձեռագիր օրինակ մը զանց բրած է «Ի ձեռս իմ» բացատրութիւնը, կամ աւելի ճիշտ՝ տեղը պարագայ թողուցած է, զուգէ անպէտ համարելով զայն¹¹։

Յաջորդաբար, ԺԳ. դարու առաջին կէսին, «Errores Armenorum» կոչուած գրութեան մէջ, Հայերու վերադրուած ամբաստանութիւններու շարքին՝ խնդրոյ առարկայ եղած է մկրտութեան բանաձեւն ալ։ Ամբաստանագիրը կ'ըսէ՝ թէ Հայերը ոչ մէկ հաստատուն բանաձեւ ունին, եւ իւրաքանչիւր եպիսկոպոս կամ քահանայ ըստ կամս կը յօրինէ բանաձեւ մը։

Ամբաստանութիւնը յայտնապէս չափազանցուած է, բայց ամբողջովին ալ անհիմն չէ։ ստորեւ երբ անցնինք քննելու Մաշտոցներու զործածած բանաձեւները,

պիտի տեսնենք թէ ո'րքան զանազանութիւններ կան ձեռագիրներուն մէջ, որոնք թէեւ չնչին, սակայն միաձեւութեան պահանջը ցոյց կու տան։ 1342ի Սիսի ժողովը կը պատասխանէ ամբաստանագրին՝ թէ հայ եկեղեցւոյ մկրտութեան բանաձեւը մէկ է եւ ո'չ աւելի. այսինքն՝ քահանան կը զնէ մանուկը մկրտութեան աւագանին մէջ, կ'առնէ օրհնութեամբ ջուրը՝ ուր մանուկը նստած է, եւ կը թափէ մըկըրտեալին զլիւնը ըսելով. «Այս անուն եկեալ յերախայութենէ ի մկրտութիւն, մկրտի յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»։ ու ապա կ'աւելցնէ. «Այս է մեր եկեղեցւոյն բանաձեւը. բայց թէ եպիսկոպոս մը կամ քահանայ մը ինք իր կողմէ կը յօրինէ յատուկ բանաձեւ մը ու կը մկրտէ, ասիկա ոչ տեսած ենք, ոչ լսած, ոչ ալ զիտենք»¹²։ Յաջորդ տրուած պատասխաններուն մէջ՝ Հայերը կը խոստովանին թէ «Այժմ մենք ալ առհասարակ հոգովմէական եկեղեցւոյ սովորութեան հետեւելով՝ կ'ըսենք. Ես մկրտեմ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»¹³։

Այս տրուած պատասխաններէն շուրջ մէկ դար վերջ՝ Փլորենտեան ժողովի շրջանին, երբ Հայերը Հռոմ երթալու առիթը կ'ունենան, ժողովէն ետք՝ Եւդիսիոս քահանայապետը բանակցութիւն մը կ'ունենայ հայ պատուիրակներուն հետ, եւ այդ առթիւ՝ Հայոց ուղղած կոնդակին մէջ խորհուրդներու մասին խօսած առեւ՝ մէջ կը բերէ լատին եկեղեցւոյ զործածած մկրտութեան բանաձեւը իրր վաւերական. սակայն խոսքին կ'աւելցնէ թէ չի մերժեր ուրիշ բանաձեւներ ալ. «Մկրտի այս անուն ծառայ կամ աղախին Աստուծոյ յա-

7. Յանախայատու մատ, Վենետիկ, 1954, էջ 161։

8. ԿիրԱԿՈՍ ԳԱՆԶԱԿԵՅԻ, Համառոտ պատմութիւն, Վենետիկ, 1865, էջ 203։

9. Վարք եւ վկայարանութիւն սրբոց, հտ. Ա., Վենետիկ, 1874, էջ 8։

10. Ձեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 1372, Թղ. 84p։

11. Ձեռ. Ս. Ղազարի, Թիւ 1157, Թղ. 3ա։

12. Հմմտ. Mansi, Sac. Concil... Collectio, t. 25, Venetiis, 1782, pp. 1237-1238.

13. Հմմտ. անդ, էջ 1239։

նուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. եւ այս ըստ յունաց. կամ թէ՛ Այս անուն ծառայ Աստուծոյ մկրտի այժմ ի ձեռս իմ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. եւ այս ըստ Հայոց, զի եւ սովորեք կատարի ճշմարիտ մկրտութիւն»¹⁴։

Գրիգոր Տաթեւացի ալ անտարբեր չէ մնացած խնդրիս հանդէպ, եւ իր զրուարկներուն մէջ լայն սիւնակներ յատկացուցած է մկրտութեան համար. «Զի՞նչ է էութիւն եւ զի՞նչ արարողութիւն եւ դարգարանք»¹⁵, հարց կը զնէ Տաթեւացին, ուր պատասխան կու տայ հետեւելով սուրբ Հայրերու ուսուցումին. «Վարդապետը ասին թէ հինգ իրք են էութեան մկրտութեան մերոյ. առաջին բանն այն զոր ասաց Քրիստոս. Մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ... պարտ է ամենայն ումեք մկրտիլ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ, եւ թէ մինն պակաս է յերրորդութեան անուան կոչմանէն՝ ոչ է մկրտած»¹⁶։ Ապա այլուր շատ ընդարձակ կերպով կը խօսի երկու բանաձեւներու մասին։ Իրր հայկական մեղի կը ներկայացնէ բանաձեւ մը, որ շատ ծանօթ է հայկական հին աղբիւրներուն, մանաւանդ Մաշտոցներուն. Տաթեւացիի հայկական անուանած բանաձեւը հետեւեալն է. «Այս անուն ծառայ Աստուծոյ զնեալ արեամբն Քրիստոսի, եկեալ կամաւ յերախայութենէ ի մկրտութիւն, մկրտի այժմ ի ձեռս իմ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»¹⁷։ Գրիգոր Տաթեւացի այս բանաձեւը միայն կ'ուզէ օրինաւոր համարիլ, մինչ Պրանկներու զործածած բանաձեւին մէջ կը գտնէ ոչ ուղիղ ստացուածքներ։ Հոս կ'ուզենք մէջ բերել Տաթեւացիի երկար պատճառարանութիւնը, ուր կը ճշդին ցոյց տալ Լատին բանաձեւին ճշգրտութեան պակասը. «Ազգն Քրանկաց այլալեւով ասեն. Ես կու մըկըրտեմ զքեզ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ։ Զոր եւ անյարմար չարարանութեամբ զիտեն ցուցանեն մկրտել եւ ոչ զնուիրեալն։ Եւ երկրորդ անպատշաճութիւն զի յասեն թէ՛ Ես կու մկրտ-

եմ, երեւի թէ նուիրեալն ոչ իւր կամաւն է եկեալ ի մկրտութիւն՝ այլ բռնութեամբ եւ ի հարկէ կու մկրտեմ, եւ ըստ այսմ կերպիս ոչ լինի տուեալ շնորհք Հոգւոյն ի մկրտողէն առ մկրտեալն, զի պարզեւք Հոգւոյն ոչ արհամարհողաց եւ չկամողացն լինի տուեալ՝ այլ հաւատով խնդրողացն... Ապա ուրեմն ոչ վայելէ ասել թէ Ես կու մկրտեմ, այլ զայն ասացեալ յառաջն զձեւ բանիցն, որ եւ արժանաւորապէս տուեալ լինի շնորհք Հոգւոյն, եւ յայնմ ձեւակաւն բանիցն ոչ է պարտ ի բաց թողուլ եւ ոչ այլ բան ի ներս խառնել, եւ ոչ զկարգն փոխել»¹⁸։

Հնագոյն Մաշտոցները

Այս ընդհանուր արկնարկներէն ետք՝ կ'անցնինք քննելու ուղղակի աղբիւրները, այսինքն ձեռագիր Մաշտոցները, որովհետեւ հոն է որ կը գտնենք մկրտութեան բանաձեւներու հարադատ բնագիրները, որ զործածուած են ամբողջ դարեւոր ընթացքին։ Եւ բարեբախտաբար սկըսեալ Թ-Ժ դարէն մինչեւ վերջին դարերս ունինք անթիւ Մաշտոցներ, որոնցմէ քաղելով հարկաւորը, կրնանք հասնիլ որոշ եզրակացութիւններու։

Առձեռն ունինք երկու երկաթագիր Մաշտոցներ, որոնց թուականը կը պակասի. սակայն հնախօսութեան օրէնքներուն հետեւելով՝ առանց վարանելու կրնանք հաստատել թէ Ժ. դարէն առաջ պէտք են գրուած ըլլալ։ Ասոնցմէ առաջինը Ս. Ղազարի մատենագրանի թիւ 457 ձեռագիրն է¹⁹, իսկ երկրորդը Երեւանի Մաշ-

14. ՉԱՄԶԵԱՆ Հ. Մ., Պատմութիւն Հայոց, հտ. Գ., Վենետիկ, 1786, էջ 480-481։

15. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԱՅԻ, Գիրք քարոզութեան որ կոչի ձմեռան հատոր, Պոլիս 1740, էջ 60։

16. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԱՅԻ, անդ, էջ 60։

17. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԱՅԻ, Գիրք հարցմանց, Պոլիս, 1729, էջ 588։

18. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԱՅԻ, անդ, էջ 588։

19. Տե՛ս Բագմավեպ 1949, էջ 114-115, ուր Հ. Գրիգոր Սարգսեան կ'ապացուցանէ թէ պէտք է գրուած ըլլայ ընդ մէջ 880 եւ 886 տարիներուն։ Իսկ Կոնստնտնուպոլիսի հին կը համարի։

տոցի անուան Մատենադարանի թիւ 1001 ձեռագիրը: Երկու ձեռագիրներն ալ կը պատկանին նոյն ընտանիքին, այսինքն՝ ունին նոյն յօրինուածքը, սակայն նկատմամբ միկրոթեան բանաձեւին, թէեւ չնչին տարբերութեամբ, կը զանազանուին իրարմէ:

Ս. Ղազարի օրինակը կը զրէ. «Այս անուն միկրոթեցի յանուն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. գնեալ արեամբն Քրիստոսի ի ծառայութենէ մեզաց, ընդունելով զազատութիւն որդեգրութեան Հօրդ երկնաւորի, լեալ ժառանգակից Քրիստոսի եւ տաճար Հոգւոյն սրբոյ»: Մկրտեցի փոխանակ մկրտի ձեւին. իրապէս զարմանալի երեւոյթ մըն է, եւ չենք կրնար որեւէ կերպով մեկնել թէ ինչպէս պատահած է այս. մանաւանդ երբ նկատի առնենք որ հարկւրաւոր ձեռագիրներ, որ պիտի յաջորդեն այս հնագոյն ձեռագրին, մայր ունենալով նոյն այս ձեռագիրը կամ նոյն այս խումբին պատկանող մը, բացարձակապէս չունին մկրտեցի, այլ միշտ ու միշտ մկրտի: Մեր համոզումով՝ մկրտեցի զրէի սխալ մը պէտք է եղած ըլլայ. ուրիշ մեկնութիւն կարող չենք տալ:

Բանաձեւին երկրորդ մասը «Գնեալ արեամբ...» եւայլն, կը դռնենք անխափան բոլոր ձեռագիրներուն մէջ, անշուշտ ձեռագրական տարբերակներով՝ որոնք նորութիւն մը չեն պարունակեր. երկարարանութենէ խուսափելու համար պիտի չկրկնենք «Գնեալ արեամբ...» մեր յիշելիք բանաձեւներուն մէջ:

Երեւանի մատենադարանի թիւ 1001 երկաթագիր Մաշտոցը ունի. «Այս անուն միկրտի յանուն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ...»: Այս բանաձեւը շատ ընդհանրացած կը տեսնուի եւ յաջորդ դարերուն դործածուած է զանազան դաւառներու մէջ. ու թէեւ ասոր կողքին երեւան ելած են նմաններ, եւ նոյնիսկ տարբերակներով ծանրաբեռնուածներ, սակայն այս պարզ ձեւը տեսած է մինչեւ ԺԷ-ԺԹ դարու ձեռագիրներու մէջ:

Հնագոյն բանաձեւ

Մեր ուսումնասիրութեան համար օգտագործած ենք Ս. Ղազարի մատենադարանէն շուրջ 80 ձեռագիրներ, այսինքն՝ մինչեւ ԺԷ. դարու Մաշտոցները: 80 Մաշտոցներէն շուրջ 40ը ունին «Այս անուն միկրտի յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ...» պարզ բանաձեւը: Ահա այդ ձեռագիրները իրենց թուականներով. 1216 (Ձեռ. թիւ 199), 1268 (Ձեռ. վատիկանի Պորճ. 61), ԺԲ-ԺԳ դարու 7 ձեռագիրներ (թիւ 336, 1133, 144, 1274, 1484, Երեւանի Մշտ. Մանդ. թիւ 4083, վատիկանի թիւ 100), 1338 (թիւ 27), 1386 (թիւ 487), 1387 (թիւ 868), ԺԴ. դարու 3 ձեռագիրներ (թիւ 182, 1011, 1304), 1413 (թիւ 1087), 1434 (թիւ 615), 1455 (թիւ 1217), 1459 (թիւ 932), 1466 (թիւ 617), 1469 (թիւ 1429), 1492 (թիւ 744), ԺԵ. դարու 5 ձեռագիրներ (թիւ 532, 1031, 1055, 1076, 1162), 1530 (թիւ 1319), 1554 (թիւ 338), 1568 (թիւ 1211), 1576 (թիւ 1425), 1579 (թիւ 1024), 1582 (թիւ 272), 1585 (վատիկ. թիւ 17), ԺԶ. դարու 2 ձեռագիրներ (թիւ 369, 1743), 1616 (թիւ 1115), 1626 (թիւ 602), 1647 (թիւ 1147), 1648 (թիւ 1124), 1657 (թիւ 480), 1664 (թիւ 1016), 1684 (թիւ 1314):

Այս ամբողջ թուարկումը ունայն տեղ չըրինք. ուսումնասիրներու ուշադրութիւնը պիտի զրուէ անպայման այսքան բազմաթիւ ձեռագիրներու միաձեւութիւնը. զրուած դանդաղ տեղերու, դաւառներու մէջ²⁰, ըլլայ մեծ Հայք, ըլլայ Կիլիկիա, անոնք ցոյց կու տան թէ միկրոթեան պաշտօնական բանաձեւը եղած է «Այս անուն միկրտի յանուն Հօր...» եւ ոչ թէ ուրիշ բանաձեւ. ու թէեւ այս բանաձեւի կողքին ծագում առած եւ ծաւալած են նաեւ տարբեր բանաձեւներ ալ, սակայն միշտ պահած են իրենց մէջ էական մասը. այսինքն՝ կատարած են աւելի կամ նուազ չափով յաւելումներ, ան-

20. Հմմտ. Յուցակ ձեռագրաց, հտ. Գ., Վենետիկ, 1966, յաւելում, էջ 2-5:

խաթար պահելով «Այս անուն միկրտի յանուն Հօր...»ը:

Ուրիշ դիտողութիւն մըն ալ կ'ուզենք աւելցնել ի նպատ «Այս անուն միկրտի յանուն Հօր...» բանաձեւին: Նկատի առնենալով Ս. Ղազարի մինչեւ 1413 թուական զրուած բոլոր ձեռագիրները՝ առանց բացառութեան, ու ասոնց հետ նաեւ Երեւանի Մատենադարանի թիւ 1001, 4083 ձեռագիրները, ինչպէս նաեւ վատիկանի Պորճ. թիւ 61, վատի. 100 ձեռագիրները, ամէնքն ալ ունին այս բանաձեւը ու ամենեւին չենք գտներ ուրիշ բանաձեւներ. այս դիտողութիւնն ալ կրնայ զօրաւոր ազդակ մը ըլլալ վերեւ մեր հաստատածին: Մանաւանդ թէ, Ս. Ղազարի թիւ 336 ձեռագիրը, որ զրուած է ԺԳ-ԺԴ դարուն, եւ որ համադրութիւն մըն է լատին եւ հայ Մաշտոցներուն, պահած է այս բանաձեւը, առանց որդեգրելու լատինականը, այսինքն «Ես միկրտեմ զքեզ յանուն Հօր...»ը:

Յաւելումներ

«Այս անուն միկրտի յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ...» բանաձեւին խափան կ'ուզենք կցել այն ձեւերը՝ որ անմիջական կապ ունին անոր հետ, այսինքն՝ պահելով հանդերձ այս բանաձեւը, ունին աւելի կամ նուազ չափով յաւելումներ:

1436ին, 1464ին եւ 1548ին զրուած 3 Մաշտոցներ (թիւ 1894, 187, 2061) ունին հետեւեալ յաւելումներ. «Այժմ ի ձեռս իմ», եւ որով բուն բանաձեւը կ'ըլլայ. «Այս անուն միկրտի այժմ ի ձեռս իմ յանուն Հօր...»:

1503ին օրինակուած Մաշտոց մը (թիւ 1319) ունի. «Այս անուն ծառայ Աստուծոյ գնեալ արեամբն Քրիստոսի, եկեալ կամաւ յերախայութենէ ի մկրտութիւն, միկրտի այժմ ի ձեռս իմ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ եւ ընդունի...»:

1547ին զրուած Մաշտոցը (թիւ 522) ունի. «Այս անուն եկեալ յերախայութենէ ի մկրտութիւն, միկրտի այժմ իմ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ...»:

1561ի ձեռագիր Մաշտոցը (թիւ 82) շատ անկատար ձգած է բանաձեւը, այսինքն ունի միայն «Այս անուն ծառայ Աստուծոյ եկեալ կամաւ ի մկրտութիւն», հաւանաբար մնացած մասը, այսինքն «Միկրտի յանուն Հօր...» շատ ծանօթ ըլլալով՝ զանց ըրած է օրինակելը: Նոյն անկատար ձեւը ունի 1593ին զրուած օրինակը (թիւ 510), «Այս անուն ծառայ եկեալ կամաւ ի մկրտութիւն»:

1571ի Մաշտոցը (թիւ 1891) ունի. «Այս անուն ծառայ Աստուծոյ, եկեալ կամաւ, միկրտի այժմ ի ձեռս իմ յանուն Հօր եւ...»:

1583ի Մաշտոցը (թիւ 1163) ուրիշ նոր ձեւ մը կը ներկայացնէ մեզի. «Այս անուն ծառայ Աստուծոյ եկեալ ի մկրտութիւն միկրտի յանուն Հօր եւ...»:

ԺԶ. դարու Ձեռագիր մը (թիւ 1975) ունի չնչին յաւելում մը. «Այս անուն ծառայ Աստուծոյ միկրտի յանուն Հօր եւ...»:

1637ի ձեռագիր Մաշտոց մը (թիւ 648) ունի տարբեր յօրինուածք քան մինչեւ յարդ յիշուածները. «Այս անուն եկեալ կամաւ ի մկրտութիւն միկրտի կամաւ յանուն Հօր եւ...»:

1656ի Մաշտոցը (թիւ 929) յաւելումն ունի յետ էական բանաձեւին. «Այս անուն միկրտի յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ եկեալ յերախայութենէ ի մկրտութիւն»:

Ահա այսպէս յստակ կը տեսնուի թէ ինչպէս ժամանակի ընթացքին՝ ճոխացած ու բեռնաւորուած է պարզ նախադասութիւն մը «Այս անուն միկրտի յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ», որ ամբողջ վեց դար, մինչեւ Թ-Ժ դար, անադարտ մնացած էր եւ շարունակած է մընալ, ինչպէս տեսանք, մինչեւ յետին դարու ձեռագիրներու մէջ:

Նարագոյն բանաձեւ

Այս տարբերութիւնները եւ յաւելումները արդիւնք են երկրորդ մայր Մաշտոցի մը՝ որ բաւական ընդհանրացած ու տեսած է:

Երկրորդ խումբի պատկանող Մաշտոցներու բանաձևեր հետեւեալն է. «Այս առաջին ծառայ Աստուծոյ եկեալ կամաւ յերախայութիւն, յերախայութենէ ի մկրտութիւն, մկրտի այժմ ի ձեռս իմ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»։ Եւ ահա իսկոյն հարց կ'ելլէ թէ ուսկի՞ց եւ որո՞ւ ձեռքով կազմուած է այս բանաձևը ու նետուած հրապարակ, որմէ զանազան ասացուածքներ մտած են վերոյիշեալ պարզ կոչուած բանաձևին մէջ։ Դժուար է այս կէտին մէջ պատշաճ մը տալը, որովհետեւ կը պակսին դրական աղբիւրներ. սակայն միւս կողմէ կարելի է հեռաւոր դուշակութիւն մը կատարել։

Վերեւ յիշեցինք Գէորգ Երզնկացին եւ իր երկը՝ Խրատ մկրտութեան։ Բանասէր Յ. Քերտեանի համաձայն՝ Գէորգ ծնած է 1350ի առնները²¹։ Իր անունով հասած յիշեալ երկը ունեցած է երկու մեծ խմբադրութիւններ, մէկը համառօտ եւ միւսը աւելի ընդարձակ։ Մեր ձեռքին տակ ունինք երկու խմբադրութիւններու օրինակներն ալ, այսինքն Ս. Ղազարի մատենադարանի թիւ 686, 1157, 1372 ձեռագիրները, զրուած 1438ին, 1480ին եւ 1499ին։ Ընդարձակ խմբադրութեան յառաջարանէն կ'իմանանք թէ Գէորգ Երզնկացի տեսնելով որ տգէտ քահանաներու պատճառով չափազանց այլափոխուած է մկրտութեան արարողութիւնը, որոնք խորագրին հետեւելէ աւելի՝ կը կատարէին ինչ որ աւանդութեամբ սորված էին իրենց նախորդներէն, ձեռնարկած է «Ի մի վայր հաւաքեալ զխրատ սուրբ մկրտութեանն, զոր համառօտ դրեալ է ի Մաշտոցին ճշմարիտ խորագրով եւ աստ մեկնողօրէն պարզեալ վասն դիւրահաս լինելոյ քահանայից»²²։ Հետեւաբար Գէորգ դրած է մեկնութիւնը՝ մկրտութեան Մաշտոցի խորագրին։ Մեկնութիւնը ըլլալով՝ անշուշտ պէտք էր բաւական ընդարձակ կերպով դրել, ներս մտցնելով տեղական եւ իր ժամանակի սովորութիւնները, տալով խորհրդական մեկնութիւններ՝ այս կամ այն արարող-

ութեան ու շարժումներին։ Ժամանակի ընթացքին, դուքէ նոյն Գէորգի օրերուն, եւ իր իսկ ձեռքով, կազմուած է մկրտութեան Մաշտոց մը, խորագրի ունենալով ո՛չ թէ նախկին պարզը՝ այլ ինքնին Գէորգի կատարած ամբողջ մեկնութիւնը, ու այսպէսով ձեւացած է առանձին նոր ընտանիք մը, որ ունենալով հանդերձ մկրտութեան նախորդ աղօթքներն ու քարոզները, ունի ընդարձակ եւ բաւական ճոխութիւններով ի խորագրի մը։

Այս ամէնը ըսինք անցողակի կերպով՝ պարզապէս հաստատելու համար հետեւեալը։

Գէորգ Երզնկացի իր դրած Խրատ մկրտութեան երկին մէջ՝ որդեգրած է վերեւ յիշուած մկրտութեան նոր բանաձևը։ Թէ արդեօք իրմէ առաջ դոյութիւն ունէ՞ր Մաշտոցներու մէջ ու ինքը բանաձևի օրինակած է դայն իր մեկնութեան մէջ, կամ թէ արդեօք ի՞նքն է հեղինակը, որոշ բան մը չենք կրնար ըսել։ Մեզի այնպէս կը թուի՝ որ ինքը զոնէ պատճառ եղած է անոր ծաւալումին, որովհետեւ իրմէ ետք է որ երեւան կ'ելլէ այդ բանաձևը որոշ ձեռագիր Մաշտոցներու մէջ՝ որ կը պատկանին նոյն ընտանիքին։ Իսկ իրմէ առաջ՝ ոչ մէկ ձեռագիր ունի մկրտութեան այդ երկար բանաձևը։

Այս անորոշութեան մէջ՝ չենք ուզեր պնդել մեր ենթադրութեան վրայ, որովհետեւ անկարելի չէ որ յանկարծ երեւան ելլեն նման ձեռագիրներ՝ Գէորգ Երզնկացիի շրջանէն, կամ անկէ առաջ։ Մինչեւ այսօր մեր ուսումնասիրութեան ընթացքին՝ չհանդիպեցանք նման ձեռագրի մը։ Մեր մատենադարանի երկու ձեռագիրներ (թիւ 711, 1264), որոնք կը պատկանին այս ընտանիքին, «Յուցակ ձեռագրաց»ի մէջ նշանակուած են իբր ժԴ-ԺԵ դարու գործեր²³։ Մեր աշխատութիւններու ընթացքին, հիմնուելով զանազան տուեալ-

21. Քիւրճեան Յ., Երիզա եւ Եկեղեցի գաւառ, հտ. Ա., Վենետիկ, 1953, էջ 302-314։

22. Ձեռ. Ս. Ղազարի, թիւ 1157, թղ. 2ա։

23. Յուցակ ձեռագրաց, հտ. Գ., Վենետիկ, 1906, էջ 207, 319։

ներու վրայ՝ կը տարակուսէինք այդ նշանակուած թուականներու ճշգրտութեան վրայ։ Իսկ եթէ նկատենք վերեւ մեր ըսած պատճառները՝ դեռ աւելի ուշ շրջանի պէտք ենք համարիլ զանոնք։ Նմանապէս Երեւանի մատենադարանի թիւ 3822 ձեռագիրը կը պատկանի այս խումբին եւ նշանակուած է իբր ժԳ. դարու գործ²⁴, ինչ որ տարակուսական կը թուի մեզի։ Մինչեւ որ այս ընտանիքի պատկանող որոշ թուական ունեցող հնագոյն Մաշտոց մը չգտնուի, մութ պիտի մնայ այս խնդիրը, ու մեր կարծիքով դժուար է 1400 թուականէն առաջ գտնել նման ձեռագիր մը։

Վերեւ յիշուած երկրորդ բանաձևը հոս կրկին մէջ կը բերենք, տալու համար անոր մասին մեր դիտողութիւնները. «Այս անուն ծառայ Աստուծոյ, եկեալ կամաւ յերախայութիւն, յերախայութենէ ի մկրտութիւն, մկրտի այժմ ի ձեռս իմ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ...»։ Այս ձևը իր ամբողջութեամբ ունին հետեւեալ տարիներու ձեռագիրները. ԺԵ (?) դարէն երկու ձեռագիրներ (թիւ 711, 1264), 1489 (թիւ 148), 1570 (թիւ 624), 1573 (թիւ 1686), 1591 (թիւ 860), ԺԶ. դարէն զոյգ ձեռագիրներ (թիւ 1086, 622), 1652 (թիւ 824), 1652 (թիւ 165), 1673 (թիւ 1269), 1674 (թիւ 1106), 1682 (թիւ 1536), 1695 (թիւ 1737)։

Տարբերակներ

Նոյն այս ձևին պատկանող իբր տարբերակ կրնանք նշանակել հետեւեալ ձեռագիրները։

ԺԵ (°) դարու ձեռագիր մը (թիւ 391) ունի ետեւառաջութիւն մը. «Այս անուն ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի երախայութենէ ի մկրտութիւն զայ այժմ ի ձեռս իմ յանուն Հօր...»։

1499ին գրուած Մաշտոցը (թիւ 1157) զանց ըրած է «Ի ձեռս իմ» բացատրութիւնը, որով մնացած է «Այս անուն ծառայ Աստուծոյ եկեալ կամաւ յերախայութիւն, յերախայութենէ ի մկրտութիւն, մկրտի այժմ յանուն Հօր եւ...»։

Իսկ վերոյիշեալ 14 ձեռագիրներէն 4ը (թիւ 860, 622, 1536, 1737) դուրս ձգած են «յերախայութիւն» բառը։

Եզրակացութեան անցնելէ առաջ՝ երկու խօսք պէտք ենք ըսել լատին բանաձևին մասին։ Ս. Ղազարի մատենադարանի թիւ 1173 ձեռագիրը, որ կը կոչուի Սիսի Մաշտոց, ներկայացուցին է մկրտութեան լատին բանաձևին։ Սիսի Մաշտոցը, մկրտութեան արարողութեան բընադրին վրայ հիմնուելով, խառնուրդ մըն է հայ եւ լատին ծիսարանին. պահելով հանդերձ հայկական աղօթքներն ու քարոզները՝ աւելցուած են լատին Մաշտոցի ինչ ինչ մասեր, որ յաջորդաբար որոշ դիժերու մէջ պիտի թափանցէ բնիկ հայկական Մաշտոցէն ներս։ Սիսի Մաշտոցը գրուած է 1345ին. մկրտութեան բանաձևը լատինականն է՝ աղուցուած հայկականին. շարադրողը ուղած է հաշտեցնել այդ երկուքը ու կազմած է «Այս անուն եկեալ յերախայութենէ ի մկրտութիւն եւ մկրտեմ զսա յանուն Հօր...»։ Ինչպէս վերեւ տեսանք, հայկական զոյգ բանաձևներուն մէջ զլիսաւոր բայը միշտ, առանց բացառութեան, կրաւորական էր, այսինքն մկրտի, մինչ լատինականը մկրտեմ է։ Եւ մկրտեմ ձևը զրեթէ աւանդական ընդունելութիւն չէ գտած յետագայ դարերու հայ Մաշտոցներու մէջ։ Մեր ամբողջ ուսումնասիրութեան ընթացքին, մինչ Ս. Ղազարի հարկերի չափ Մաշտոցները, ինչպէս նաեւ Վատիկանի տոմարեակ մը ձեռագիրները աչքէ անցուցինք, միայն մէկ ձեռագրի հանդիպեցանք, գրուած 1432ին (թիւ 1834), որ ունի լատին բանաձևը. «Ձայս անուն մկրտեմ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»։

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Հիմնուելով հայկական աղբիւրներու, զլիսաւորապէս ձեռագիր Մաշտոցներու վրայ, առանց տարակուսելու կրնանք ը-

24. Յուցակ ձեռագրաց, հտ. Ա., Երեւան, 1965, էջ 1091։

սեղ՝ թէ տասնեակ դարերէ ի վեր հայու-
թեան մէջ մկրտութեան համար դործած-
ուած են երկու բանաձեւեր:

Ա) Այս անուն մկրտի յանուն Հօր եւ
Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. զնեալ ա-
րեամբն Քրիստոսի ի ծառայութենէ մե-
ղաց, ընդունելով (կամ եւ ընդունի) դա-
ստութիւնն որդեգրութեան Հօրդ (կամ
Հօրն) երկնաւորի, լեալ ժառանգակից
Քրիստոսի եւ տաճար Հոգւոյն սրբոյ:

Բ) Այս անուն ծառայ Աստուծոյ եկեալ
կամաւ յերախայութիւն, յերախայութե-
նէ ի մկրտութիւն, մկրտի այժմ ի ձեռս
իմ, յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն
սրբոյ. զնեալ արեամբն...»:

Թ-ԺԵ դարերուն՝ այս բանաձեւերէն
միայն առաջինը դործածուած է, եւ երբ
ԺԵ. դարէն վերջ երեւան ելած է երկրոր-
դը, առաջինը զեռ շարունակուած է դոր-
ծածուիլ մինչեւ մեր օրերը:

Երկրորդ բանաձեւը սկսած է դործած-
ուիլ ԺԵ. դարէն ետք, եւ երթալով աւե-
լի ընդհանրացած է, մանաւանդ ԺԶ. դա-
րուն:

Այս երկու բանաձեւերէն դուրս՝ ու-
րիշ տիւրող ձեւ մը դոյութիւն չէ ունե-
ցած. սակայն երկուքին խառնուրդէն
կազմուած են ուրիշներ՝ առանց տիրե-
լու:

Մեր այս համառօտ տեսութիւնը փա-
կելէ առաջ, կ'ուզենք դործնական եղբա-
կացութիւն մըն ալ հանել:

Ներկայիս հայութեան մէջ դործած-
ուած գլխաւոր Մաշտոցները երկուք են.
մին հայ կաթողիկէ համայնքինը եւ եր-
կրորդը հայ առաքելական եկեղեցիինը:

Կաթողիկէ համայնքի Մաշտոցի սլաշ-
տօնական հրատարակութիւնը կատար-
ուած է Վիեննա, 1880ին: Միշտ հիմ առ-
նելով ձեռագիրներու բնագիրներն ու
խորագիրները, կը տեսնենք թէ այս հրա-

տարակութեան մէջ՝ կատարուած են ինչ
ինչ շեղումներ, մանաւանդ խորագիրնե-
րու մէջ. սակայն մեր նպատակէն դուրս
է ծանրանալ անոնց վրայ: Վիեննայի
Մաշտոցի մկրտութեան բանաձեւը հետե-
ւեալն է. «Ծառայա կամ աղախինս այս ա-
նուն մկրտի ի ձեռս իմ յանուն Հօր եւ
Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»²⁵: Աւելորդ կը
համարինք խորհրդածութիւններ կատա-
րել այս բանաձեւին մասին. ընթերցողը
ինքնաբերաբար պիտի տեսնէ թէ ընդ-
հանրացած առաջին բանաձեւին մէջ ներ-
մուծուած են «ծառայա կամ աղախինս» եւ
«ի ձեռս իմ» բառերը. այնպէս որ եթէ
այդ յաւելումները վերցունք, կ'ունենանք
հարազատ հնադոյն բանաձեւը: Իսկ եթէ
ուզենք անպատճառ սլաշել զանոնք, լա-
ւազոյն է զեռ քանի մը յաւելումներ եւս
կատարելով՝ որդեգրել երկրորդ բանա-
ձեւը, ինչպէս որ ձեռագիրները մեզի կ'ա-
ւանդեն:

Այս տեսակէտով՝ շատ լաւ ընտրութիւն
կատարած է 1840ին՝ Վենետիկ տպուած
Մաշտոցը, որ զարմանալի սրատեսու-
թեամբ դրած եւ բնագիրն մէջ անցուցած
է երկրորդ բանաձեւը, առանց ստորակէտ
մ'իսկ փոխելու:

Հայ առաքելական եկեղեցւոյ դործա-
ծած Մաշտոցի վերջին հրատարակութիւ-
նը ունինք մեր արամադրութեան, արպ-
ուած Երուսաղէմ 1961ին, որ կը կիրար-
կուի նաեւ Կիլիկիան թեմերու մէջ: Հոն
մկրտութեան բանաձեւը հետեւեալն է.
«Այս անուն ծառայ Աստուծոյ եկեալ յե-
րախայութենէ ի մկրտութիւն, մկրտի
յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբ-
ոյ...»²⁶: Բանաձեւ մը՝ որ թէեւ կը մօ-
տենայ երկրորդ ձեւին, սակայն խանգար-
ուած ու անկատար է. քանի մը փոքրիկ
յաւելումներ եւս կատարելով՝ կրնանք ու-
նենալ երկրորդ բանաձեւը, իր ամբողջու-
թեամբ: Մեծապէս մաղթելի պիտի ըլլար
որ համաձայնութիւն մը գոյանար, եւ
ընդհանրաբար դարերով ընդունուած ու
կիրարկուած միեւնոյն բանաձեւը:

Հ. ՍԱՀԱԿ ԶԵՄՃԵՄԵԱՆ

ՆՈՐ ՆԻԻԹԵՐ

ԵՐԵՄԻԱ ՉԷԼԷՊԻ ՔԵՕՄԻԻՐՃԵԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

(Շար. տե'ս «Բազմալեզու» 1967, ք. 3-5, էջ 88)

Ե.

Վերոյիշեալ զրչադրին մէջ, կը գտնուի
նաեւ Երեմիայի մէկ ուրիշ վկայասանու-
թիւնը, որ ծանօթ է Հ. Ն. Ակինեանի.
«Վասն էքմէքճի առնառտ Տիմոյի ու-
մեմն, որ սիրեաց զաղջիկ մի հրէի Մըր-
դատայ անուն»: Ողբացեալ Հայրը կը
ծանօթագրէ թէ վէպս ծանօթ է միայն ե-
րեք ձեռագիրներով եւ չորրորդի մը մա-
սին ալ կը խօսի ծանօթագրութեամբ
1897ի Բազմալեզուն, էջ 424:

Յիշուած զրչադրներէն մին Երեւանի
Թանգարանի թիւ 386ն է, նախկին ձե-
ռագիր Լ. Բայրուրթեանի, յԱխալցիս,
ուրիշ անցեր է Մատենադարան: Սակայն
Մատենադարանի թիւ 386ը չունի ատի-
կա. այլ կը գտնենք թիւ 1456ին մէջ, որ
նշանակուած է իբր ԺԶ. դարու, հայա-
տառ թուրքերէն: Կ'երեւի թէ Հ. Ակի-
նեան ձեռագիրը տեսած էր Երեւանի
Թանգարանը՝ Արովեան փողոցին վրայ,
ուրիշ ձեռագիրը փոխադրուեցաւ Մատե-
նադարան, ստացաւ նոր թիւ եւ եղաւ թիւ
1456: Մատենադարանին ցուցակէն որոշ
չէ թէ «Պատմութիւն Տիմոյի» նոյնպէս
հայատառ թուրքերէն է:

Հ. Ակինեան Երուսաղէմի զրչադրնե-
րուն մէջ երկու հատ կը յիշէ այս վէպը
պարունակող: Թիւ 959 կ'երեւի թէ ող-
բացեալ հօր ուչադրութեան չէ արժանա-
ցած, հաւանաբար նոր ըլլալուն համար.
իսկ թիւ 605ը օգտագործած է, միշտ իբր
1671էն զրչութիւն նշանակելով: Սակայն
այս 1671 թուականը զրչութեան թուա-

կանը չէ, ինչպէս որ յիշատակարանն ալ
ցոյց կու տայ. այլ 1671ը քուականն է
ստացողին Բահանայանալուն, եւ կը յիշ-
ուի ստացողին կենսագրութեան առն-
չութեամբ: Կը խորհիմ որ զրչադրը, որ
զանազան մասերէ կը բաղկանայ, 1671էն
շատ աւելի վերջը գրուած եւ ստացողին՝
Տիգրանակերտցի Գրիգոր վարդապետին
ձեռքը անցած ըլլայ: Հաւանաբար ողջ էր
ան զեռ 1709ին, երբ կը յիշուի 200 ոսկի
նուիրատութեամբ, վանքին պարտքերը
լատնալու համար:

Այսպէս, ուրեմն, հնադոյն օրինակը իմ
հաւաքմանս թիւ 44 ձեռագիրն է, անտա-
րակոյս Երեմիայէն իսկ գրուած: Ասկէ
տոնելով՝ կը հրատարակենք իր այս վի-
պասանութիւնը, առաջին անգամ ըլլալով
հոս մեր զրչականութեան մէջ, լոկ պար-
զելով սղադրութիւնները:

Գէշ ներկուած եւ ջուրով խաթարուած
գուեղեղ խորանի մը անմիջապէս տա-
կէն կը սկսի, առանց խորագրի:

Է եւ այս խորհուրդ մեծ իմն հըրաշալին,
Որդոյն Մարմայ եւ Հօր անդին,
Որ յամենայն ժամ մեծութիւն յայտնին,
Ըստ այնմ երկինք պատմեն զիստ աստուածային:

Բոմեալ վերյիշեալ յառաջին ճառին,
Չղտամութիւն սղծոյ անդիփոփողին.
Չխոյտտաակութիւն կէտի կէտին.
Ընդ հանուր յաշխարհ որ ի սոյն դարին:

Եղեն եւ հրեայք ի խոր տրամութիւն,
Այնք որ խնդայինն սպաշաւէին.
Մաքառողք ընդ մեզ շատ ամաչէին.
Եւ ոսմկաց լինէր սրտի բեկութիւն:

25. Մաշտոց Հայաստանեայց ուղղափառ եկեղեց-
ւոյ, Վիեննա, 1880, էջ 18:

26. Մաշտոց կամ ծխաբան, Երուսաղէմ, 1961,
էջ 46: